

- ת. כן. ואז באמת היינו עם סימנים של A שזה היה נקרא ארבייטר. זאת אומרת, פועל. ואני בגטו התקבלתי לעבודה במשרד של פירמה שנקראה ביסקידני. ביסקידני זה שם הפרים שם בסביבה שלנו. היה שם גרמני מנהל בשם בייץ.
- ש. שהוא היה חסיד אומות עולם אחר כך, נכון? את מדברת על ברטולד בייץ?
- ת. כן. הוא היה שם מנהל והוא קיבל יהודים לעבודה בהנהלת חשבונות. ואני גם כן הייתי בין אלה שעבדו שם. אני חושבת שהיינו כמאה איש שעבדנו.
- ש. אני רוצה עבור מי שרואה את זה ולא מבין על מה אנחנו מדברות. ברטולד בייץ היה חסיד אומות עולם. הוא גייס מומחים יהודים שעבדו בהפקת נפט גולמי שזה היה העסקים באזור. והוא ממש שמר עליהם ועל המשפחות שלהם מהאקציות. ואת היית אחת מהם?
- ת. הוא לא שמר, הוא לא היה מסוגל. יכול להיות שאלה שהתחבאו במשרד שם, בזמן האקציות היו כאלה שהתחבאו במשרדים איפה שעבדנו. אני רוצה לספר לך משהו. כשעבדתי והבינו שתהיה אקציה אז באו הרבה נשים של הגברים שעבדו שם עם הילדים והחליטו להישאר באותו משרד. חשבו שיהיו בטוחים שם. ואני גם כן הייתי אבל הסתכלתי סביבי ואמרתי: "אנחנו פה הרבה, ואם בכל זאת יבואו?" אז לא רחוק מאותו בניין שהיה המשרד של ביסקידני היה עוד בניין אחד גדול שידעתי ששם גר קרוב משפחה של אותה ונדה שסיפרתי לך עליה. אמרתי: "אני עוזבת ואני אנסה ללכת אליו" שזה לא רחוק. היה לילה והיה חושך. יצאתי מחוץ למשרד והתחלתי ללכת לכיוון אותו נוצרי. הבניינים בחו"ל, את יודעת, בכל בניין היו מרתפים למטה. לכל אחד היה מרתף. למרתף היה כזה חלון קטן שהיה בגובה של המדרכה. לפני החלון היה חור כזה. בחלון היו גם סורגים. אני הלכתי בלילה, וזה חושך, והייתי עם רגל אחת בתוך בור כזה ושברתי שם שמשה במרתף. אבל שקט, אף אחד לא שומע. הוצאתי את הרגל והלכתי בחושך מצרים. ידעתי איפה הוא גר. עליתי לקומה שנייה. מצד שמאל הייתה דלת. אני דופקת בדלת ואני שומעת שם רחשים. הוא שואל "מי זה?" אמרתי לו "רוז'ה". הוא פתח את הדלת. הוא גר עם אחותו. ואני רואה בפנים עוד יהודיה אחת מ-Schodnica. הוא היה מבוגר ממני והיהודייה הזאת הייתה בגילו. הם למדו יחד בתיכון. הכרתי אותה. זאת מנדה פלדנרוש. אמרתי: "יוז'ק, אומרים שתהיה אקציה, אני יכולה להישאר פה?" הוא אמר לי "כן". למחרת השכם בבוקר הוא הכניס אותנו למרתף באותו בניין וסגר

אותנו מבחוץ והייתה אקציה. אם אני לא טועה הוא ניסה. אני חושבת שלקחו אלף יהודים.

ש. מהמשרד של ברטולד בייץ?

ת. כן. שם, אני לא בטוחה, אבל אני חושבת. אחד סיפר לי שאחותו נרצחה משם. היא גם עבדה. אני לא יודעת. פה אני לא נשבעת. אבל הייתה אקציה ואני חושבת שאז קברו אותם מתחת לבית המטבחים ב-Boryslaw.

ש. בואי נעשה קצת סדר. את נותנת לנו המון אינפורמציה. את סיפרת קודם שאחרי האקציה כנראה של ינואר 1942 מעבירים אתכם לגטו. הגטו היה ממוקם באותו אזור שגרת בבית של הדודה או שאתם צריכים לעזוב את בית הדודה?

ת. לא, אנחנו עברנו לאזור אחר.

ש. מה אתם לוקחים מהבית של הדודה? לוקחים משהו?

ת. בגדים. רהיטים לא.

ש. מי החליט לאן תעברו?

ת. שם אני לא יודעת אם זה יודנראט החליט איפה נגור או משהו. נתנו לנו חדר ומטבח.

ש. כשאת אומרת לנו זה את, אבא, אח שלך, הדודה והבעל של הדודה?

ת. כן, ושם היינו.

ש. כולכם בחדר אחד?

ת. כן.

ש. וזאת אותה תקופה שאת מתחילה לעבוד אצל אדון בייץ?

ת. כן.

ש. מה את יכולה לספר לי על אדון בייץ?

ת. אני לא הכרתי אותו באופן אישי.

ש. מה הייתה העבודה שלך אצלו במשרד?

ת. עבדתי על יד מכונת כתיבה, הדפסתי משהו.

ש. כמזכירה?

ת. אבל לא אצלו באופן אישי. שם היו הרבה. אנחנו היינו במין אולם כזה מוארך. היינו איזה שמונים איש בתוך האולם. אחד עשה משכורות, הנהלת חשבונות, אחד הדפיס, אני הדפסתי. אפרופו זה שהדפסתי, כשהייתה מתקלקלת מכונת הכתיבה שלנו, בסוף הבניין הייתה מעבדה לתיקון מכונות כתיבה. והיה שם איש אחד עם שני

בחורים צעירים שעזרו לו. אני כל הזמן מספרת לך על האקציות. כשעבדתי שם באותו משרד דיברו שוב על אקציה. אז נכנסתי לאותו בניין שהיה בו מתקן מכונות כתיבה ואמרתי: "אומרים שתהיה אקציה, אני יכולה להישאר פה במשרד במעבדה שלך בלילה?" הוא אמר "כן". אני נשארתי אצלו והוא סגר אותי מבחוץ וזאת הייתה מעבדה לתיקון מכונות כתיבה. ישבתי שם כל הלילה. למחרת לא הייתה אקציה, אז לא הייתה אקציה. עוד לא הספקתי לצאת מהמעבדה ושמענו שמישהו נכנס. נעמדתי על מין שולחן נגיד בגובה כזה מאחורי הארון שלא יראו אותי. נכנס איזה נוצרי. לא רק יהודים היו נכנסים אליו עם תיקונים. דלק תנור, היה חורף, לא יודעת איזה חורף זה היה. אני הרגשתי שמתחיל להיות חם וחם ולא טוב לי. ואני פותחת את החולצה ופתאום מצאתי את עצמי למטה עם הראש בדלי עם מים. עמד שם דלי עם מים ואני התעלפתי ונפלתי ישר לתוך דלי עם מים. הבן אדם שנכנס תפס מה שקרה ויצא מיד. אמרתי לו: "עכשיו גם אני יוצאת כי יכולים להרוג אתכם". יצאתי וחזרתי לאותו אולם איפה שעבדתי. חבר ישב שם ואמר לי: "תגיד לי, למה את כל כך לבנה?" אמרתי: "התעלפתי". אבל המשכתי לעבוד. אז לא הייתה אקציה.

ש. את מתארת מציאות מאד קשה, כשאת בעצם כל הזמן צריכה להילחם על החיים שלך.

ת. נכון.

ש. את רצית מאד לחיות? מאיפה היה המקום הזה של להילחם ולהמשיך להסתתר?

ת. שלא ידע אף יהודי מה זה להיפגש עם המוות וכמה החיים הם חזקים אם רוצים לחיות. אין לך מושג כמה שרוצים לחיות. וכל הזמן מקווים, מקווים מקווים שהסיוט הזה ייגמר.

ש. כשאתם עוברים לגטו סגרו את הגטו? זה היה גטו סגור?

ת. זה לא היה סגור, זה היה גטו פתוח.

ש. מה זאת אומרת גטו פתוח?

ת. זאת אומרת שיכולנו לצאת ממנו. לא היו חוטי תיל מסביב. יצאנו לעבודה, כולם יצאו לעבודות כפייה. ובאותו זמן שהיינו בגטו דוד שלי סידר עם איזה יערן שבשביל כסף הוא יעשה מחבוא וייקח את דודה שלי ואת אחי ואת אחותו של הדוד עם הבת שלה.

ש. לאן, ליער?

ת. ליער, לבית שלו. זה היה במתבן. הוא סידר מין מרתף כזה שאפשר היה רק שם לשבת. אי אפשר היה לעמוד. אפשר היה או לשבת או לשכב ומעל זה היו טונות של חציר. לפעמים גם אני הצלחתי להיות שם לילה או שני לילות כשרציתי להיות אתם.

ש. מה זאת אומרת, את לפעמים היית יוצאת ליער כדי להתחבא שם?

ת. לא להתחבא, כדי להיות אתם, לבקר אותם. אבל עכשיו אני אספר לך משהו אחר. הייתי כבר בגטו ודיברו על אקציה, שוב דיברו, אולי תהיה אקציה, אולי לא תהיה אקציה. חזרו שני חברים שלי שלאחד היה קצת קשר עם מי שעבד במשטרה האוקראינית והוא בא ואמר: "תשמעי, אומרים שלא תהיה אקציה". לא תהיה אקציה אז בסדר, כי ככה חשבנו אולי נלך ליער. לא תהיה אקציה אני נשארת בגטו. נשאיתי בגטו ובבוקר לא יצאתי לעבודה, לא זוכרת למה, וגם אבא שלי לא יצא. אבל כבר לא עבדתי ב'ביסקידני' אלא בעבודה אחרת. כנראה ביררתי תפוחי אדמה רקובים ולא רקובים, לא זוכרת. ביקשנו מהדוד שיצא לעבודה שיסגור אותנו מבחוץ. הוא לא הספיק לצאת, בערך בשש בבוקר אנחנו שומעים גרמנים על סוסים. זה היה רייטפוליציאיי נקרא בגרמנית. והם פותחים כמובן את הדלתות של היהודים וצועקים 'ראוס!' ראוס זה החוצה. אבא ואני תפשונו תכף שהתחילה בכל זאת אקציה ושיש אקציה. מה עושים? באותו בית ליד הכיריים הגדולים היה מרתף קטן. היה בו מכסה בערך כמו המכסה של השולחן הזה להיכנס למרתף. אנחנו שנינו נכנסנו פנימה ובאיזה שהוא אופן היה שם סמרטוט כזה לפני הכיריים, אבא הצליח לסחוב אותם ולכסות את הכניסה למרתף. והם פורצים את הדלת. הם מורידים את המנעול והם נכנסים. את שומעת את המגפיים מעל הראש שלך והלב ככה דופק. והם אומרים אחד לשני: "פה צריך להיות מישהו כי המיטות חמות". הם מחפשים, הם עולים לעליית הגג על המדרגות ולא מוצאים אף אחד. ולמזלנו לא רואים את הסמרטוט שמכסה. אולי דרכו על הסמרטוט כי דרכו לנו על הראש, אבל לא תפשו שיש שם מרתף. הם עזבו את הבית והלכו.

ואנחנו יושבים שם ויושבים. ובארבע אבא אומר לי: "את יודעת מה, אני יוצא לראות מה קורה". ואז לא לקחו את האנשים שהיה להם סימן A, השאירו אותם. אבא יצא ופגש אחד מהמשטרה שלנו והוא שואל איפה אני, ואבא אומר לו בבית, והוא אומר לאבא: "שהיא תעזוב את הבית כי אנחנו לא בטוחים שהאקציה

נגמרה". אבא חוזר ואומר: "את יודעת, כדאי לך לעזוב". התלבשתי הכי יפה מה שהיה לי. עם מעיל, עם כובע ברט, נעלים אני לא זוכרת איזה היו לי. והסמרטוט הזה היה הפוך. הגומיות למעלה והסימן למטה. עזבתי את הגטו והתחלתי ללכת. רציתי להגיע ליער לאותו יערך. את יודעת, כמו חיה נרדפת שהולכת לפי האינסטינקט – ככה אני. עליתי על הר אחד, ירדתי ממנו, עליתי עוד קצת, ראיתי סימנים של סוסים של הגרמנים. והייתי נורא צמאה. בינתיים ראיתי שם איזה בית. נכנסתי לבית וביקשתי לשתות. השלג לא הספיק כדי לכבות לי את הצימאון. והם נתנו לי ולא שאלו שום דבר, אמרתי להם תודה ועזבתי. ירד שלג ובינתיים התחיל להחשיך ואני כבר בתוך היער. ואני לא בטוחה שאני הולכת נכון אבל אני ממשיכה בכיוון. אבל היה שלג וראו את העקבות שלי. אז התיישבתי על עץ כרות ואז בכיתי, אני לא אשכח. אני חיכיתי שהשלג יכסה את העקבות אבל חשבתי "מה פשעתי? למה אני צריכה לשבת עכשיו ביער כמו חיה נרדפת?"

ואני מצאתי את הבית, בסוף הגעתי, זה היה אחת עשרה בלילה. והיה לנו סימן לדפוק בחלון שלוש פעמים. נתתי דפיקה, הוא פתח. והוא הוציא אז אותם מהמרתף שקצת ישבו בחדר. אמרתי להם מילה אחת "יש אקציה" אז הוא מיד הכניס את כולנו למרתף. למחרת בבוקר הוא בא ואמר לנו שהייתה אקציה והרגו את כולם מתחת לבית המטבחיים. יש לי תמונה.

אספו אותם, לפני שהרגו, היה פעם קולנוע 'קולוסאוס' ב-Boryslaw ושם היה מקום האיסוף של האנשים. והדוד שלי ידע באותה אקציה, אני מדברת על אותה אקציה שנשארת בבית והוא חזר הביתה ואבא אמר לו שהלכתי, ולא ידעו אם הגעתי ליערך. אז הוא הלך ל'קולוסאוס', קיבל רשות להיכנס, כי הגולדמנים היו קצת מכירים שלו והוא היה ביודנראט, וחיפש אותי. חשב להוציא אותי מה'קולוסאוס'. אבל אני הייתי בטוחה אצל אותו יערך. ואז הרגו את היהודים מתחת לבית המטבחיים ב-Boryslaw. זאת הייתה אקציה כזאת שתקועה לי טוב בראש, עם היער, עם השלג. לא פעם אחת שכבתי בשלג כשהשלג ירד ושכחתי.

ואז הגעתי וזאת הייתה אקציה כזאת שאני זוכרת. אחר כך התחילו לחסל את הגטו. אני קופצת כי אני לא זוכרת הרבה. עברנו למחנה עבודה שלנו שנקרא קושארה, קראנו לזה קושארה. כבר לא היינו כל כך הרבה.

- ש. שזה היה בתוך Boryslow. שוב אני עוצרת אותך, תכף נגיע לזה. אני רוצה עוד לשאול כמה שאלות. אני יודעת שיש יהודים מ-Boryslow שבחרו באמת להסתתר ביער וככה הם ניצלו. את לא חשבת להישאר ביער?
- ת. אני הייתי פעם אחת ביער.
- ש. למה לא נשארת שם אצל היערן הזה?
- ת. היה נורא צפוף, היה נורא קשה לשבת.
- ש. היה קשה להחזיק גם אותך?
- ת. תראי, אנחנו ישבנו, לפעמים הוא היה מוציא אותנו למעלה קצת להתאוורר. פעם אחת נשארו הדודה שלי וגיסתה במרתף, אחי והבת דודה שישבה שם יחד אתו כל הזמן ואני הוא לקח אותנו למעלה, לא בתוך המרתף רק מלמעלה. פתאום שמענו מרחוק כלבים. כלבים זה גרמנים. ואנחנו יושבים שם למעלה וכלבים מריחים. והוא היערן עובד בגינה בשקט, הוא עושה את עצמו כאילו כלום. אבל הבת דודה שהייתה אתנו נכנסה לכזאת היסטריה. היא רצתה לקרוא לו מלמעלה. ואנחנו אחי ואני החזקנו אותה בכוח וסתמנו לה את הפה. למזלנו הגרמנים עברו והלכו הלאה ולא מצאו אותנו. זה היה נורא צפוף לשבת במרתף חמישה איש.
- ש. מה שאת אומרת שגם שמה לא היה בטוח במיוחד?
- ת. לא, לא היה בטוח. באף מקום לא היה בטוח במיוחד.
- ש. כמה פעמים את יצאת ליער וחזרת לגטו? את עשית את זה כמה פעמים?
- ת. פעם עשו מחבוא גדול ביער שהיו שם איזה עשרים איש, ודודה שלי ואחי היו שם, וגם אני הגעתי לשם ואחרי כמה ימים יצאתי משם. תראי, אני מבלבלת כבר את המקומות כי אני לא זוכרת איפה היה כל דבר.
- ש. את מספרת מאד ברור, זה בסדר, זה לא חייב להיות בדיוק לפי הזמנים. מה שאת אומרת זה שאת יוצאת ליער וחוזרת לגטו ושוב יוצאת ליער ושוב חוזרת.
- ת. וחזרנו. אבל עכשיו מהגטו כבר מעבירים אותנו, זה סוף שנת 1942 ותחילת 1943. אני מדברת על קושאר.
- ש. עוד לפני זה, עוד שאלה קטנה. הזכרת כמה פעמים גם את היודנראט וגם את המשטרה היהודית. אם את יכולה לומר לי מה היו התפקידים שלהם. מה התפקיד של המשטרה היהודית?

ת. המשטרה היהודית עזרו קצת לגרמנים לשמור על היהודים, לאסוף את היהודים. הם לא היו הכי אהובים עלינו. אבל היו גם כאלה, את יודעת, או קרוב משפחה שלך שעזר לך עם איזה רמז, או אחרים או מכרים שגם עזרו לפעמים. קשה לשפוט אנשים במצבים כאלה. גם אותם קשה לשפוט. היה רק ממונה על המשטרה היהודית שהוא היה בן אדם איום ונורא. הרגו אותו אחר כך.

ש. מי הרג אותו?

ת. היהודים.

ש. את זוכרת בתקופה של עד קושאר, עד חיסול הגטו בעצם, את זוכרת חיי דת? חגים, שבתות שאתם עושים בגטו, שאתם עושים בין אקציה לאקציה?

ת. לא.

ש. את לא זוכרת שום דבר?

ת. אולי שבת, אבל לא, לא דיברנו כבר על חגים, לא שמרנו על חגים, לא ידענו מה זה חגים. זה כבר היה כל כך קשה שפשוט חשבנו רק לחיות.

ש. את זוכרת יהודים בכל זאת שמתפללים במניינים קטנים בסתר, דברים כאלה?

ת. אני לא זוכרת. בטח היו כאלה אבל לא היה לי קשר אתם. אני לא זוכרת. אני משערת שהיו. היו הרבה דברים שכנראה גם שכחתי, כי בכל זאת עברו מאז כמעט שבעים שנה.

ש. לגבי חלוקת הסרטים של כשירים לעבודה. את זוכרת את המעמד שזה נעשה בו? שקבלת את הסרט, את התעודה שאת כשירה לעבודה.

ת. אני לא זוכרת מעמד מיוחד. אולי כשעבדתי אז במשרד אצל בייץ. אני על בייץ אספר לך עוד דבר אחד. כשהיה הפוגרום הראשון ב-Schodnica היו שם מהנדסים, מומחים לנפט מאד חשובים. בין אלה היה אחד בשם בלוף שעם הבת שלו למדתי והיא חיה בקנדה. הרגו אותו בפוגרום הראשון. הוא לא נהרג במקום כי הוא היה איש רחב גבוה וחזק. הוא רק אמר ליערן אחד שיגיד לבת שלו שהוא מסכים שהיא תתחתן עם בחור שהוא לא רצה קודם. אבל אחר כך בייץ הזה הכיר את אשתו ואת הבת והוא יחד אתן בא למקום איפה שהרגו אותו והוציאו אותו מהקבר והעבירו אותו לבית קברות ב-Boryslaw. זה עשה בייץ. אבל בבית הקברות ב-Boryslaw הוא כבר היה מת, זה לא חשוב איפה שהוא היה נשאר.

- ש. כשאת עבדת אצל בייץ הבנת שאת עובדת אצל בן אדם מאד מיוחד? לימים הוא היה חסיד אומות עולם, אבל את הבנת את זה בזמן אמת?
- ת. הוא היה גבר יפה, נאה, אבל לא דיברתי אתו בחיים שלי. ידעתי רק שהוא עוזר.
- ש. היה ידוע שהוא עוזר ליהודים?
- ת. כן.
- ש. את זוכרת עוד התנהגות אנושית שמה?
- ת. אני אספר לך עכשיו עלי, אז תדעי שוב על התנהגות אנושית מצד הגרמנים. אנחנו באנו לקושארה.
- ש. מי זה אנחנו? עם מי את באותה תקופה?
- ת. הדודה שלי הייתה שם אצל היערן. הדוד, האבא, אני.
- ש. בעצם מעבירים אתכם למחנה, הגטו הופך למחנה עבודה?
- ת. כן, מחנה עבודה שגרנו שם ויצאנו לעבוד במקומות אחרים.
- ש. שזה היה באזור של הגטו או מחוץ לגטו?
- ת. מחוץ לגטו. זה היה באזור איפה שגרתי אצל דודה שלי. זה היה מול הבית שלה.
- ש. איך ההרגשה לחזור לאותו מקום שבו את גרת כשפתאום את במחנה עבודה בעצם?
- ת. תשאל אותי איך הייתה ההרגשה שלי עכשיו. אני רוצה להגיד לך, באנו לשם וידענו שאנחנו צריכים להמשיך להילחם על החיים שלנו. הייתה פעם אקציה, במקרה גם דודה שלי הייתה בקושאר עם אחי, ואני הייתי. נשים גרו באגף אחר וגברים גרו באגף אחר.
- ש. מה זה, בצריפים? במה גרתם?
- ת. לא. זה היה בניין אבן גדול שפעם היו שם דירות פאר של הפקידים שעבדו בנפט. ופה היו דירות למגורים. בבנין היותר גדול גרו הגברים ובבנין היותר קטן היו נשים.
- ש. כמה גרתן בחדר? מה היו תנאי המחיה שם?
- ת. תנאי המחיה היו קשים. אני לא הייתי שם הרבה זמן. אני חושבת שהיו בחדר שתיים עשרה, ארבע עשרה נשים.
- ש. היו לכן מיטות? איך ישנתן?
- ת. על מיטות, איזה מיטות הן היו אני לא זוכרת אבל מיטות. באגף של הגברים היו מיטות שנקראו פריצה – דרגשים. זה היה אחד מעל השני. אבל באותו בוקר שצעקו אקציה אני הייתי עם הדודה בצד של הנשים ורצתי מיד לקחת את אחי. אז עמד

גרמני בין האגף של הנשים לאגף של הגברים והוא שואל אותי בגרמנית: "לאן?" אמרתי: "לאבא שלי". וחזרתי עם אחי לאגף של הנשים והוא נתן לי לעבור. הוא לא אמר מילה אחת. למה חזרתי לאגף של הנשים – כי בצד של הנשים היה חדר לרופא אחד בשם דוקטור קפלנר והייתה לו תקרה כפולה. הוא הבטיח לדודה שלי שאם תהיה אקציה נוכל להתחבא שם. אז הלכנו לדוקטור קפלנר, הדודה, אחי ואני, והייתה עוד אשה אחת נכה שהוא נתן לה. עלינו שם למעלה ואז הייתה אקציה והתחילו להוריד אנשים לחצר, בקושארה. הייתה שם גם חצר גדולה. התחילו לשלח כלב. את יודעת, היה להם לפעמים כזה שעשוע שהכלב יתנפל על היהודים. הייתה שם אשה אחת בשם פומפיס. היא נעמדה ככה שהכלב יתנפל רק עליה. זאת גבורה. ואנחנו ראינו את זה מלמעלה. את יודעת, היו תמיד איזה חרכים קטנים במחבואים וראינו את האקציה למטה. אבל לחדר של הרופא הם לא נכנסו וכך ניצלנו.

ש. את מדברת עכשיו על האקציה האחרונה, שנשלחו ל- Auschwitz באקציה הזאת?

ת. לא, לא. זה עוד הרבה לפני. אחר כך היה חורף אחד, אני זוכרת, היה לחבר שלי יום הולדת בקושארה. אני לא זוכרת בדיוק מתי. אמרתי אולי אני אעשה לו הפתעה, לא יודעת איך מבשלים, אבל אני אעשה לו איזה כרוכיות מ... והתחלתי לעשות את זה ופתאום אני שומעת אקציה. זאת הייתה מילה מחשמלת. רצתי לחדר של אבא, גם הדודה הייתה שם, לקחתי את הדודה ואת אחי. בקושארה החלקים של הנשים והגברים היו מחוברים על ידי מרפסת כזאת ארוכה, זה היה מעבר כזה כמו גשר. היו שניים כאלה. על גשרון אחד כזה הייתה בצד גינה של המורה שלי ללטינית... קושבסקי. ואנחנו קפצנו מלמעלה אל תוך הגינה וברחנו והתחבאנו אצל נוצרים איפה שמחזיקים עצים לחורף. זה נקרא בפולנית פומוריקה. לשם נכנסנו. הנוצרי הזה הסכים להכניס אותנו. ואז שוב ירד עלינו שלג ככה מלמעלה יפה כי היו חרכים בגג. זו עוד אקציה שאני זוכרת. היו המון.

ש. את סיפרת קודם על הבנים האלה שעוזרים לכם לצאת מהפשפש.

ת. כן, גם הם עזרו לנו. היו הרבה נוצרים מסביב שעזרו. העוזרות של דודה שלי באו לראות מה נשמע, איך אנחנו מתקיימים. לפעמים הן הביאו משהו. לפעמים החזיקו את האח שלי יום יומיים כי היה להן ילד בגילו. לה עזרו המון נוצרים כי היא הייתה אהובה עליהם. זה היה בקושארה.

ש. במה את עבדת שם בקושאר?

ת. בקושאר ביררתי תפוחי אדמה רקובים ולא רקובים. אני זוכרת שפעם באה קבוצה של גרמנים אבל לא במדים. ואחד כזה שמן התכופף, הרים תפוח אדמה וזרק אלי. זה היה בצחוק. את יודעת, זרק לי תפוח אדמה. למה אני מזכירה את זה – אני אגיד לך. נגיד, בא אלי בחור אחד ואומר: "יש לי מחבוא, את רוצה ללכת אתי למחבוא"? ללכת אתו למחבוא זה אמר אחר כך להתחתן אתו. לא היה אכפת לי אבל שאלתי אותו "אתה תיקח גם את אחי"? הוא אמר: "אני מצטער, אין מקום". אמרתי: "אז אני לא הולכת".

אחרי איזה זמן נודע לנו שב- Schodnica שהייתה כבר יודנריין יש שם חייט ועגלון. העגלון זה היה מכר של ההורים שלי והוא כבר התאלמן, לא הייתה לו אשה ולא היו לו ילדים כי הם נהרגו באחת האקציות. אז הוא בא לדוד שלי ואמר לו: "תשמע, הלויטנאנט שעובד ב- Schodnica שהוא אחראי על שוצפוליסאיי" זו הייתה משטרה קטנה שהיו שם שישה גרמנים והלויטנאנט היה אחראי והיה איזה "והוא אמר שהוא רוצה שיהיה לו חייט ושיהיה לו עגלון ואמר שאתם יכולים להביא אשה, היא יכולה לעזור לכם והיא יכולה לעזור לנו לעבוד במשטרה". אז הוא בא לדוד שלי ושאל מה הוא אומר אם הוא ייקח אותי. אז הדוד שלי הסכים. אולי הבטיח לו שנתחתן אחר כך, אני לא יודעת מה. אבל לא רציתי ללכת אז הדוד שלי אמר: "תלכי, אולי תוכלי לעזור לחנקה (זאת הדודה) למילק, למישהו מאתנו, תלכי". כשלוטנאנט אומר שהיהודים צריכים להיות ב- Schodnica האוקראינים שותקים. גם המשטרה האוקראינית אומרת מה שאומרים הגרמנים. וכך באתי ל-Schodnica.

ש. מתי? באיזה תאריך בערך? את יכולה לומר לי?

ת. זה בטח סוף 1943.

ש. סוף 1943, לא אחרי זה?

ת. לא, אני אגיד לך למה. ב- 1943 באתי לשם וכשבאתי לשם אז קודם נתנו לי לעבוד בגינה. הייתי על עקבים כאלה. מה שאמרו לי לעשות עשיתי.

ש. גינה של מי? שוב תסבירי. איפה את עובדת איפה שם ב- Schodnica?

ת. עבדתי אצל גרמנים.

ש. איזה גרמנים?

ת. אמרתי לך, הייתה שם משטרה. אצל המשטרה הגרמנית הזאת.

- ש. איפה ישנת שם?
ת. הייתה לנו דירה בבית של יהודים. היו שם שני חדרים ומטבח שנתנו לנו שם לגור. זה היה מחוץ למשטרה.
- ש. זאת אומרת, היהודים היחידים שהיו באותה עת היה העגלון הזה, החייט ואת?
ת. כן.
- ש. איך יצא שהעגלון והחייט נשארו שם?
ת. כי הוא רצה לעזור ליהודים. הוא אמר שהוא צריך חייט שיפתור לו מדים, הגרמני הזה.
- ש. איך קראו לגרמני הזה?
ת. זה מה שאני לא זוכרת. הסלרינג, אני חושבת. אבל הוא ניתק אתנו קשר אחרי המלחמה כי הוא לא רצה שהשכנים שלו ידעו שהוא עזר ליהודים.
- ש. מה את אומרת? אחרי המלחמה?
ת. כן. העגלון נסע אליו.
- ש. את עבדת ב- Schodnica עד סוף המלחמה? עד סוף השחרור הייתה ב- Schodnica?
ת. כן.
- ש. תכף נחזור ל- Schodnica. את העלית נקודה נורא חשובה. לגבי אח שלך. היה אתך אח שהיה קטן ממך בחמש שנים. אני מבינה שאת הרגשת כל הזמן אחראית עליו?
ת. נכון. אבל גם דודה שלי הייתה אחראית עליו ואני ידעתי שהיא שומרת עליו.
- ש. זה היה עול קשה להרגיש ככה אחריות על האח?
ת. זה היה עול קשה מאוד. אני זוכרת גם, תראי, אני אומרת לך כי אני כבר גם קצת מטושטשת. אני זוכרת אקציה אחת שלא רציתי לברוח עם הדודה אז היא אמרה לי: "את הולכת אתי כי מילק נמצא אצל העוזרת שלי והיא שומרת עליו". שתינו היינו אחראיות עליו.
- ש. זאת אומרת, היה ברור שצריך להיות אחראי עליו, לחיות אתו?
ת. היה ברור שמישהו מאתנו שומר עליו.
- ש. הרגשת גם אחריות על אבא שלך או שהוא הסתדר?
ת. לא, אני חשבתי שהוא צריך להיות אחראי עלי יותר. והוא היה אחראי. על אבא ועל הדוד לא חשבתי, רק על האח. כולנו דאגנו, את יודעת. אבא שלי בטח דאג לי ואני אמשיך לספר לך ותביני.

- ש. את מגיעה ל-Schodnica. את נפרדת בעצם מהמשפחה, המשפחה נשארה שם.
- ת. נכון. אני ממשיכה לעבוד ב-Schodnica. הם אומרים לי ככה, וכל מה שנתנו לי עשיתי טוב. כיבסתי טוב, גיהצתי טוב, שטפתי רצפות טוב, ניקיתי פרקטים טוב, ניקיתי שירותים טוב.
- ש. של מי, של המשרדים של המשטרה?
- ת. כן. הם גרו בבית שהיו שם כמה חדרים.
- ש. את בעצם מנקה את מגורי השוטרים?
- ת. אני מנקה יחד עם העוזרת שהייתה אצל סבא שלי, שתי עוזרות. אחת הייתה אצל סבא שלי במשך עשרים שנה, קראו לה אנה. ואחת הייתה אצלנו במשך, אני לא יודעת. אני הכרתי אותן והן הכירו אותי.
- ש. ואת פתאום ביחד אתן עוזרת של הגרמנים?
- ת. כן. ואני מאכילה חזירים. אני עושה להם אוכל. את יודעת כמה שזה מגעיל? עם הידיים בתוך הדליים. מתקרב החורף כבר ואני יוצאת עם הידיים חצי רטובות וזה מתפוצץ לי עד לדם. ואני הולכת לחזירים ואני הולכת עם דליים. ועומד אחד שעבד עם סבא שלי בתור מנהל, הוא עובד עם הגרמנים בצד, מוריד את הכובע ואומר לי "אני מנשק את ידיך". הגרמנים הסתכלו עליו... עבדתי שם. כשהם הרגו את החזיר. הוא היה מאד שמן, קטן אבל שמן, אז הגרמני אמר לעוזרת, לאנה: "תני לה טוב לאכול כי היא האכילה טוב את החזיר, הוא שמן". הם חיפשו טבחית. אמרתי: "אל תחפשו טבחית אנה יודעת לבשל מצוין".
- בניין המשטרה היה בניין שפעם גר בו מהנדס אחד. בניין מפואר של ארבעה חדרים ושני חדרים נוספים קטנים, שתי מרפסות עם זכוכית מסביב, מטבח אחד גדול, שני שירותים, אני חושבת שגם שתי אמבטיות, אני כבר לא זוכרת. אז עבדתי שם. את יודעת, אני התחלתי לעבוד נגיד בשש וחצי בבוקר וגמרתי בשמונה וחצי, בתשע בערב. אני הייתי חוזרת הביתה הרוגה, כל כך עייפה שפעם ישנתי ליד התנור מכוסה, אני יודעת, זה לא שמיכות בדיוק, באיזה מעיל שלי. התעוררתי בלילה כשהדברים בוערים לי על הרגלים. זה התלקח מהתנור.
- ש. את עבדת שם כעוזרת. את ניקית להם שם את המגורים שלהם.
- ת. את המגורים שלהם ניקיתי, גיהצתי. הם רצו שרק אני אגהץ את המדים כי זה היה מגוהץ הכי טוב.

- ש. ואיך הם היו, נחמדים אליך? הם היו אנושיים אליך?
- ת. הם היו אנושיים. חוץ מאחד שפעם התרגז ונתן לי סטירה שראיתי את כל הכוכבים, כי לא סגרתי טוב את הברז של חבית הבירה, אז קבלתי כזאת סטירה. אבל זה הכל היה תלוי בבוס. הוא היה בסדר אז הם כולם היו בסדר.
- ש. בעצם חזרת ל-Schodnica, זה הבית שלך, הכרת שם את כולם. יהודים כבר לא היו שם.
- ת. הגויים, לא כל כך הכרתי את כולם. את הצעירים הכרתי יותר.
- ש. מישהו ניסה ליצור אתך קשר או משהו?
- ת. זה מה שאמרתי לך, היה ולדק פימקו. את זוכרת שאמרתי לך שהוא היה איש קשר בהתחלה? אליו הייתי נכנסת ערב ערב. אני לא זוכרת למה הוא היה הולך מ-Schodnica ל-Boryslaw. מה הייתה העבודה שלו אני לא זוכרת, אבל הוא המשיך להיות איש קשר שלי. באמת, הוא היה כל כך אנושי, הוא ואשתו והיו לו שני ילדים קטנים, שקשה לתאר את זה.
- ש. הם שומרים על הקשר בינך לבין המשפחה שנשארה ב-Boryslaw?
- ת. כן. אחר כך החלטנו, לא זוכרת למה, הדודה שלי הייתה צריכה לעזוב את המחבוא. העגלון שאל את הלויטנאנט אם אפשר להביא אותה ל-Schodnica. הוא אמר: "אתה תביא אותה ואני לא יודע כלום". הם היו אצלי הדודה ואחי. ערב אחד ישבנו ושוחחנו ופתאום מישהו רץ. אנחנו גרנו למעלה. "מהר למדרגות". ואנחנו קצת היינו בשוק ולא ידענו מה לעשות. עמד ארון בחדר אז דודה שלי ואחי נכנסו לתוך הארון. זה לא ארון במיוחד גדול, אבל ארון. ומי נכנס אלינו – מנהל המשטרה האוקראינית. הוא מתיישב. או שהוא חשד במשהו, לא יודעת. משוחח. והם מסכנים בפנים. ופתאום הארון זז ככה, את יודעת. אני מדברת אתו, משוחחת אתו, ואנחנו צוחקים. וזה שוב פעם זז. והוא אומר: "מה קורה עם הארון שלכם?" אמרתי: "ארון ישן". וכל כך ביקשתי מאלוהים שיסתלק כבר, כי ידעתי שהם יכולים להיחנק בארון כזה קטן שני אנשים. בסוף הוא הלך והם יצאו. את הארון הזה אני לא אשכח אף פעם. זיעה נטפה משניהם, אל תשאלו.
- ש. זאת אומרת, הם באים כדי להסתתר אצלך?
- ת. כן, הם באו כדי להסתתר.
- ש. אסור היה שאף אחד ידע שהם שם.

- ת. אף אחד לא ידע.
- ש. את סיפרת לנו כבר כמה פעמים על כל מיני הסתתרויות באקציות שונות שאתם מסתתרים, את שומעת את המגפיים של הגרמנים, או כמו בסיפור הזה שאת יודעת שהדודה ואח שלך נחנקים בארון. מה עובר על הגוף? הלב דופק חזק?
- ת. ועוד איך חזק, את יודעת, ועוד איך חזק. אם מישהו היה מסתכל טוב היה רואה שהשמלה זזה.
- ש. איך נרגעים אחר כך, אחרי סיטואציה כזאת?
- ת. שותים כוס מים, נרגעים קצת. הייתה פעם שאחי נשאר לבד אצלי. הוא היה נורא מסכן. יום שלם ישב לבד. הייתה שם עליית גג קטנה, היה יוצא לשם ומסתכל מה שנעשה ברחוב. ואני הייתי מביאה לו בלילה אוכל. אכלתי שם אז הם לא ידעו בדיוק כמה אכלתי וכמה לקחתי, ולקחתי אתי אוכל להביא לו.
- עם אחי היה לי גם מקרה כזה. אני רציתי ללכת הביתה ופתאום הצטרפה אלי העוזרת, זאת שהייתה עוזרת שלנו, לא של סבא, ואמרה: "אני אבוא אליך". אמרתי: "את יודעת מה, בואי נלך קצת לטייל, כבר מזמן לא הייתי...". וטיילתי אתה הלוך ושוב, הלוך ושוב. בסוף נפרדנו, אני פותחת את הדלת למטה. למטה הייתה כיתת לימוד, ואנחנו גרנו למעלה. ואני מרגישה ריח של עשן. יש שריפה אצלי בבית ואחי בבית. אני קפצתי למעלה, והוא עמד, את יודעת, היה לו מעיל כזה קטן מרופד בפרווה. הוא אמר: "את יודעת, אני לא ידעתי מה לעשות, אני רציתי לקפוץ מהחלון". השירותים היו בחוץ, לא היו שירותים בבית למרות שזה היה בית פעם אקסלוסיבי. אמרתי: "בוא למטה" והחבאתי אותו בשירותים. איך הודענו למכבי אש? אני באמת לא זוכרת. בכל אופן, הם הגיעו. ומה היה, הם הסיקו את התנור שלמחרת יהיה טוב לילדים בבית הספר ושמו עצים בין הקיר לתנור והעצים האלה התלקחו. עוד לא פרצה ממש שריפה אבל ריח של עשן כבר היה בבית.
- ש. אני מבינה שאת והעגלון והחייט, שלושת היהודים היחידים, גרתם יחד באופן לגאלי בדירה הזאת.
- ת. נכון.
- ש. היה מותר לך להסתובב חופשי ב-Schodnica?
- ת. כן. וכשהסתובבתי, כשהלכתי לעבודה בא מולי, את זוכרת שסיפרתי לך על הגרמני שזרק אלי תפוח אדמה? הוא בא מולי עם עוד אנשים. ראיתי שהוא מזהה אותי מאה

אחוז. וכנראה בגלל זה שמצאתי חן בעיניו זרק לי תפוח. ראיתי שהוא מזהה אותי והוא עשה את עצמו שהוא לא יודע כלום, שאני יהודיה, שאני מסתובבת איפה שאסור. הוא עבר.

- ש. למרות שאני מבינה שכן היה מותר לך להסתובב שם ב-Schodnica?
 ת. כן, אבל הוא לא ידע. לא היה לו שום קשר.
 ש. הוא לא ידע שאת כאילו לגאלית שם. את מספרת לנו סיפור מאד מיוחד על Schodnica, על זה שיכולת לחזור לשם בצורה מאד מוזרה. אני רוצה שתסבירי שוב מי ארגן את זה שתוכלי להגיע ל-Schodnica.
 ת. הלויטנאנט הזה.

- ש. שאת לא זוכרת את שמו. שהוא היה גרמני שניסה לעזור ליהודים?
 ת. כן. אני אספר לך עוד משהו על הלויטנאנט הזה. הוא אהב לבוא לשוחח אתנו. נגיד החייט תפר ואני עמדתי וגיהצתי את המדים. הוא היה נוהג להתיישב, את יודעת מה זה ורנדה? מרפסת שמסביבה יש זכוכית. הוא היה מתיישב על החלון ומשוחח אתנו. יום אחד אני ראיתי שהוא עושה ככה, לא הבנתי למה, ונעלם. ראיתי שעברו שני אנשים איזה גבר ואשה, זה מה שראיתי. אחר כך הוא בא כולו נרגש ואמר: "את יודעת, אמרו לנו שמביאים לנו יהודי. הביאו לנו ילד אולי בן ארבע, בן חמש". הם חשבו שהם יביאו אותו למשטרה, ייקחו את הילד ויהרגו אותו. הוא אומר: "אני נתתי פקודה להעביר את הילד למשטרה האוקראינית" זה היה לפנות ערב "הם ישמרו עליו עד הבוקר, בבוקר הם יחזירו. זה ילד מ-Drohobycz, הם ייקחו את הילד ויסיעו אותו ל-Drhohbycz לקהילה היהודית". מה מסתבר. רופא אחד, הייתה לו עוזרת, הוא שילם לה כסף כדי שתשמור על הילד. היא לקחה את הכסף ומסרה את הילד לגרמנים ב-Schodnica. אבל הילד ניצל. ההורים שלו הוציאו אותו עם הכסף מידי הגרמנים. זה היה הלויטנאנט. אחר מה היה אכפת לו?

- ש. הוא היה אנושי מאד.
 ת. מאד אנושי.
 ש. הוא לא ידע שאח שלך והדודה שמה?
 ת. הוא ידע. הוא אמר שהוא לא יודע.
 ש. הוא העלים עין מזה.
 ת. הוא אמר לעגלון "אני לא יודע".

- ש. ואתם בעצם מאכילים אותם, מסתירים אותם?
- ת. כן.
- ש. כמה זמן ככה אח שלך והדודה שלך היו אצלך בצורה הזאת?
- ת. זה היה יכול להיות שלושה שבועות, לא יותר מזה, תקופה קצרה.
- ש. ואחרי זה לאן הוא הלך אחיד?
- ת. חזר ליער.
- ש. לך היו מחשבות לברוח משם או שהרגשת מוגנת שם יותר מאשר ביער?
- ת. לא. אני טעיתי, אחי לא הלך ליער. הנוצרייה הזאת שגרה אתנו בבניין שדיברתי עליו עם הצרכנייה, ושמה היה ונדה, אז בעלה החליט להסתיר משפחה יהודית של שלושה אנשים בשביל כסף, הרבה כסף. היא אמרה לו: "אם אתה לוקח אותם בשביל כסף אני לוקחת את הנקה ואת מילק בלי כסף, אחרת אני לא אסכים לקבל אותם". והם היו אצלה עד סוף המלחמה.
- ש. איך קראו לה, את זוכרת?
- ת. ונדה פוז'לץ, בטח שאני זוכרת. היא כבר לא חיה מזמן ואני חיפשתי אותה אחרי המלחמה. הייתה לה בת יחידה. הייתי בפולניה, חיפשתי אותה, מצאתי את שם המשפחה אחרי שהיא התחתנה אבל היא כבר נפטרה.
- ש. איך שאת מספרת היה מתאים לה לקבל חסידת אומות העולם לונדה הזאת.
- ת. בטח.
- ש. על זה שהיא לקחה את אחיד ואת הדודה.
- ת. אבל היא נפטרה. בעלה לא היה כל כך נחמד אבל היא הייתה מה זה אשה, נפש של...
- ש. את מתארת בסיפור שלך הרבה אנשים רעים, בעיקר האוקראינים שמפנים לכם את הגב.
- ת. נכון.
- ש. ומצד שני הרבה אנשים טובים שמסכנים את החיים שלהם שוב ושוב ועוזרים.
- ת. נכון. אז אני רוצה לספר לך. בזמן שעבדתי שם בא פעם אחד קורפורל גרמני. כזה גבוה, בלונדיני, חייכן, והלך. בינתיים הלשינו על הלויטנאנט הזה שהוא עוזר ליהודים. את הלויטנאנט העבירו יותר קרוב לגבול הרוסי לעיר Tarnopol ולפה בא מחליף, איזה גרמני כזה קטן, נמוך, עם פרצוף כזה של כלב. אני הייתי שם ובאיזה זמן באו גרמנים אחרים שנשארו ואמרו לי לעזוב את המשטרה ולחזור ל-

Boryslaw כי הלויטנאנט שמחליף את הלויטנאנט ההוא רוצה לחסל אותי. הם נתנו לי רמז ואני עברתי שוב לקושארה והייתי בקושארה. אבל הם לא סבלו כנראה את הלויטנאנט המחליף הזה ואחרי איזה זמן סילקו אותו. הוא הסתלק משם, אני לא יודעת מה היה בדיוק, הוא היה שם ארבעה שבועות, אני חושבת, וחזר הקורפורל הזה שסיפרתי לך. הוא נעשה בינתיים לויטנאנט. הוא חזר ושאל איפה אני, אז הם אמרו לו מה היה. הוא אמר שייסעו ויביאו אותי חזרה. אז חזרתי.

ש. כמה זמן היית בקושאר?

ת. כארבעה שבועות.

ש. איך התרשמת מהמצב שם בארבעה השבועות האלה?

ת. אני לא זוכרת אם עבדתי או לא עבדתי. אני זוכרת שבאו לקחת אותי חזרה מ-Schodnica. כל כך לא רציתי לחזור, כל כך רציתי להישאר. החבר שלי היה שם, גם אבא. אבל חזרתי ואחר כך אבא היה אצלי, הסתתר אצלי. חזרתי ל-Schodnica ואז התחילו לדבר על זה שהרוסים מתקדמים והגרמנים מתחילים לסגת.

ש. את ידעת באותה תקופה שהגרמנים כבר מפסידים בכל חזית? את הבנת את זה?

ת. כן. כי ולדק פימקו היה מספר לי מה קורה. ישבתי יום אחד וקילפתי תפוחי אדמה במטבח ופתאום אני רואה דרך החלון איזה שלושה גרמנים. את יודעת, הם היו במדים, הם היו נאים, אבל ראיתי שזה אס.אס. והיה עוד משהו אתם, לא ידעתי מי זה. פתאום נכנס אחד מהגרמנים ב-Schodnica, חיזור כמו סיד, ואמר: "רוזה, אני פותח לך את הדלת מהמרפסת, תברחי ליער על ידינו כי באו לקחת אתכם ל-Boryslaw". בא אס.אס. עם הממונה על האורנונג... אצלנו שאמרתי לך שהוא היה בן אדם איום. הוא נזכר פתאום שב-Schodnica יש שלושה יהודים וצריך לקחת אותם. אז הגרמנים האלה ב-Schodnica אמרו ככה: "החייט תופר, איך אתם לוקחים אותו באמצע? הוא צריך לגמור לתפור לנו את המדים". והעגלון היה בסידורים, הוא היה נוסע לסדר להם כל מיני דברים. "ואיפה רוזה?" הם לא יודעים לאן נעלמתי. "אנחנו נביא אותה. הוא יגמור לנו את המדים, אנחנו מבטיחים לכם שאנחנו נחזיר אותם ל-Boryslaw". היו שם שלושה יהודים.

ש. את מדברת עכשיו על התקופה שמחסלים כבר את המחנה בקושאר.

ת. מתחילים לחסר את קושאר.

ש. אנחנו מדברים על יוני 1944 שזה בסך הכל שבועיים לפני השחרור ושולחים את השרידים ל-Auschwitz. ואז אבא שלך מגיע?

ת. ואז אבא שלי אצלי בבית. ובינתיים זה עוד לוקח קצת זמן עד שהגרמנים אורזים. שולחים אותי לקנות משהו באיזו חנות של הנוצרים. ובחנות הזאת אני לא ידעתי שהיו מוסתרות שתי יהודיות בשם אייסלר. זאת הייתה פעם חנות שלהם. הנוצרי הזה שהסתיר אותן, הן התחננו לפניו שילך למשטרה ויביא אותי לשם, כי כולם ידעו שזאת נסיגה. אז הוא בא למשטרה ואמר שאני לא שם, הוא לא יודע לאן נעלמתי. זה כבר היה לקראת לפנות ערב. הלויטנאנט נשאר אחרון, לסגור את המשטרה עם עוד אחד. הוא אמר לי ככה בצחוק: "תבואי מחר לבשל לי"? הוא ידע שאני לא אבוא. אני נפרדת והולכת ואומרת לו שלום, כאילו גמרתי את העבודה. ולא יודעת מה לעשות עם עצמי. העגלון נסע לפני הביתה, פתח את הדלת לאבא שלי ואמר לו: "תברח לאן שאתה יכול כי הם נסוגים".

אני לא ידעתי מה לעשות. לאן ללכת, למי ללכת. לולדק פימקו. וכך הלכתי לולדק פימקו, את יודעת, בבית הכנסת שלנו הגדול הייתה אורווה ששם החזיקו סוסים. שמרו שם אוקראינים. זאת הייתה מדרכה צרה שהייתי צריכה לעבור ומשני הצדדים עמדו השוטרים האוקראינים. ואני סתם, היה לי יותר מזל משכל, עברתי ביניהם ונכנסתי לולדק. אמרתי לו: "ולדק, הם הולכים ואני לא יודעת מה אני צריכה לעשות". הוא אמר: "את לא יכולה להישאר אצלי כי דבר ראשון אם יבואו לחפש אותך יבואו אלי. אבל חכי פה כמה דקות". הוא עזב. אחרי עשר דקות חזר ואמר: "בואי אתי". "לאן"? לאח שלו. האח שלו הגדול קראו לו יוזק פימקו, הוא גר כשבע דקות הליכה מולדק. הוא אמר: "יוזק הסכים לקבל אותך". באתי, הוא גר עם אשתו ועם נכדה קטנה. היה לו חדר ומטבח. בחדר עמד ראי גדול כזה. אני ישבתי מאחורי הראי הזה ויוזק אמר לי: "את היית צריכה לשלוח את ולדק אלי? אני הייתי מסיע את אמא שלך לבית הספר כשהייתה ילדה קטנה, הייתי מקבל אותך". איך אני ידעתי שהוא יקבל אותי? הם כולם היו, את יודעת, פחדנו מהם פחד מוות.

נשארתי שם והרוסים התעכבו ב-Boryslaw איזה יומיים שזה עשרה קילומטר מ-Schodnica. ישבתי וגם האוקראינים התחבאו בימים האחרונים ביער כי הגרמנים היו צריכים אנשי עבודה וגם לקחו אותם, את האוקראינים יחד אתם כשנסוגו. אז הוא הלך האוקראיני הזה להתחבא ביער. אני נשארתי עם אשתו ועם הנכדה. פעם

בלילה שמעתי שהוא חזר. אני ככה פתחתי דלת מהחדר למטבח, ופתאום אני רואה אותו עם אחד המרצחים הגדולים ביותר שהשתתפו בפוגרום הראשון. הם יצאו מיד הוא והאוקראיני הזה. פימקו הזה חזר ואני אומרת לו: "תשמע, עכשיו אני הולכת כי אם לא הם יבואו בלילה, גם אתם תהיו בין ההרוגים וגם אני, וחבל, זה לילה אחרון". הוא אמר: "את לא הולכת. אני יצאתי אחריו ואמרתי לו שאם קורה לך משהו הוא יהיה מחר תלוי על עמוד התלייה, כשייכנסו הרוסים". הוא לא נתן לי לעזוב. למחרת בבוקר בסביבות אחת עשרה בא אחיו ולדק הזה ואומר לי: "בואי מהר לחלון". לקח אותי לחלון ומהחלון ראיתי את הצבא הרוסי נכנס. כך נגמר הסיפור.

- ש. איך את הרגשת כשראית את הרוסים? אנחנו מדברות על תחילת יולי 1944.
- ת. הוא אמר לי: "אבא שלך היה אצלי ושאל איפה את, ואני לא רציתי להגיד לו כי אני לא יודע מה יקרה אם לא תהיה נסיגה, אז לא אמרתי לו איפה את". לאבא שלי, את מבינה? ואבא שלי כשהיה רעב ביער ובמשך אותם שלושה ימים הוא יצא לילה אחד לנוצרי שאחת מהם החביאה את הרופא שהתחתן אתה אחר כך. הוא הכיר אותם טוב והוא בא לבקש אוכל. והם נתנו לו אוכל והוא חזר לתוך היער אז הוא עבר כזאת סמטה קטנה ובא מולו אחד ואבא אמר לו באוקראינית ... אז האוקראיני הזה אמר לו: "שלומקו, בשבילך עכשיו תהיה הצלה, ולי תהיה הטרדה". הוא היה ראש העיר בזמן הגרמנים. שמו היה בורבשקו. הוא לא הציק ליהודים אבל הוא פחד.
- ש. הייתה שמחה גדולה?
- ת. הייתה. יצאתי, אמרתי לו: "ולדק, כמה זמן אני יכולה לשבת פה? אבא כבר בחוץ". אז הוא נתן לי לצאת, נפגשתי עם אבא.

- ש. איך הייתה הפגישה עם אבא כשאתם אחרי הכל?
- ת. בטח שמחנו מאד. נסענו ישר ל- Boryslaw ופגשנו את אחי ואת הדודה. האח סיפר לי שקוז'לץ, קראו לו קוז'לץ זה שהביא אותנו, לא נתן להם לצאת ביום אלא רק בלילה שהשכנים לא יראו. אפרופו קוז'לץ, הייתה אצלם בבית, כשהגרמנים עברו ליד הדלת כמו בחדר הזה ולא ראו את המסתתר, זה היה כאילו ירידה למרתף, וחיפשו בבית ולא מצאו אותם. היו הרבה דברים.

- ש. אני מבינה שמיד לאחר המלחמה את מעידה במשפט נגד מנטן.
- ת. לא, זה פה היה. הייתי פה בארץ.

ש. העדות הייתה בישראל?

ת. כן. אחרי המלחמה, המלחמה לא נגמרה ב- 1944.

ש. השחרור אצלכם.

ת. הדוד לא חזר, הדוד נספה ב- Mauthausen. אבל אבא שלי ודודה שלי ואחי וזאת שהייתה עם אחי במחבוא שאמא שלה נתפסה, אנחנו היינו כאילו משפחה קטנה. ואחר כך חזר בן דוד. דודה שלי הייתה נשואה לאחד בשם זלינגר והיו לו שתי אחיות, ואחד הבנים של אחות אחת חזר מרוסיה והצטרף אלינו. אחרי המלחמה התחתן עם החברה הכי טובה שלי מהתיכון. ואחר כך הדוד שלי הגיע מרוסיה. קבלנו ממנו יום אחד מכתב שהוא כותב לדודה שלי: "את קרש ההצלה שלי האחרון, אם את חיה תכתבי לי". היא כתבה לו, הוא היה באורל. ובאמת הוא נשאר לבד. אשתו והילדים בקבר.

אנחנו אחרי המלחמה גרנו עם זוג נוצרים שגרו בבית של בן אדם שהיה מוסתר עם אחי ועם דודה שלי. הם עזבו את Boryslaw ונסעו ואנחנו נשארו וגרנו בבית שלהם עם נוצרים. לנוצרים היה ילד קטן בן שנה. לילה אחד מישוהו דפק בדלת. פחדנו לפתוח כי היו ונדרובצים, אם שמעת על הונדרובצים ביערות, הם גם הרגו יהודים. הם היו נגד המשטר הסובייטי, נגד היהודים.

ש. זאת אומרת שגם אחרי השחרור אתם עדיין לא מרגישים בטוחים שם?

ת. לא, בטוחים מאד אחוז לא. אני שאלתי: "מי שם"? והוא עונה: "שולקו". ואני נתתי צרחה "שולקו". הוא היה לבוש בבגדים כמו הרוסים, עם כובע, זה היה חורף, כובע כזה שמורידים על האוזניים, ומעיל חורפי כזה. הוא ראה אותי עם הילד הקטן אז הוא אמר: "של מי הילד"? אמרתי: "לא שלי".

אחר כך התחלתי ללמוד שם. היה לי לגמור שנת לימוד לבגרות אז גמרתי. וב- 1945 כשנגמרה המלחמה דבר ראשון היה שאנחנו עוזבים ונוסעים לפולניה. היעד שלנו היה ארץ ישראל.

ש. זה היה ברור לכם באותה תקופה?

ת. זה היה ברור.

ש. גם לאבא זה היה ברור?

ת. לכולנו. פה לדודה שלי היו קרובי משפחה. אנחנו ידענו שאנחנו עוזבים לישראל. נסענו לפולניה ב- 1945. הביאו לי תעודת בגרות לתחנת הרכבת כשכבר עמדתי לזוז.

המורה שלי הביא לי את זה. נסענו ל- Katowice שם היינו ארבעה שבועות. שם התפרנסנו ושם נודע לי שחברה שלי ניצלה במלחמה. נורא השתוממתי. היחידה מהמשפחה, והיא נמצאת ב- Krakow. מצאתי אותה ושאלתי אם היא רוצה להצטרף אלינו, כי חוץ ממשפחה אני לא יכולה להציע לה שום דבר. עכשיו הזכירה לי הבת שלה את הדברים. היא באה אתנו. ב- Katowice התפרסנו, אנחנו הבנות עמדנו בשוק ומכרנו דברים שקבלנו מאנשים, ממכרים שגם ניצלו. עמדנו בשוק והרווחנו כסף. אחרי ארבעה שבועות קבלנו רישיונות מעבר לצ'כיה. נסענו לצ'כיה. הגענו ל- Praha, נתנו לנו פתק, אחר כך לקחו את הפתק והתברר שמצאנו חן בעיניהם כל הקבוצה שלנו. נתנו לנו ללכת לשקולה קדורנה שהיו שם פחות יהודים, היה שם מעורב. הייתה אווירה יותר טובה. שם היינו שבועיים בערך. רצינו לעבור לאוסטריה. נודע לנו ששלושה בני דודים שלנו ניצלו וחיים ב- Linz. פתאום בא מישהו מאוסטריה לקחת את המשפחה שלו. בינתיים המשפחה שלו עזבה יום קודם לגרמניה אז הוא אמר: "אם כך אני אעביר אתכם את הגבול". הוא לקח אותנו והלכנו ברגל הרבה קילומטרים. אני זוכרת שהיו לי נעלים על עקב, הורדתי והלכתי יחפה.

הגענו ל- Linz ולקראתנו כבר באו בני הדודים. שם נפגשנו. אבל הייתה בעיה לעבור. Linz הייתה מחולקת לאזור רוסי ואמריקאי. הם היו בצד האמריקאי. הייתה בעיה לעבור את הגשר אבל בשביל וודקה יכולת לעבור. הם הביאו וודקה ואנחנו נתנו לחיילים הרוסים מהצד הרוסי, ושניים שניים עברנו לצד האמריקאי. ב- Linz הכרתי את בעלי

ש. מה שמו?

ת. דודק אני קוראת לו, דוד גריובר. הכרתי אותו שם. אחות אחת שלו במקרה הכרתי ב- Krakow מבלי לדעת שפעם נהיה גיסות. ב- Linz היינו תקופה די ארוכה. ואז התחילו להעביר את היהודים באופן בלתי לגאלי. פה היה ראש עיר בשם שולקס. הוא אחר כך שירת בסוכנות באיטליה וגם זלינגר מכפר סבא. על רחוב אוסטשינסקי שמעת בכפר סבא? זלינגר היה חתן אצל משפחת אוסטשינסקי. הוא עבד באונרר"א. הם התחילו לעשות לנו פרוטקציה, צירפו את המשפחה שלנו לקיבוץ אחד בשם 'נועם', העלו אותנו על משאיות, נסענו באופן בלתי לגאלי לאיטליה. נוף נהדר, האלפים, מצד אחד הרים, מצד אחד חוף. ככה בלי כסף טיילנו. באנו לאיטליה,

התאכסנו קצת ב-Milano ואחר כך בקיבוץ ואחר כך הביאו אותנו ל-La Specia ומשם לאונייה הקטנה 'כתריאל יפו', אחי היה על אוניה אחרת. הפלגנו. ההפלגה הייתה קשה.

ש. ב-1946?

ת. ב-1946. נסענו ונסענו ונסענו ופתאום תפסו אותנו האנגלים, קודם היה אווירון מלמעלה, זה סיפור ארוך, ואחר כך שתי אוניות מלחמה סביבנו. ואנחנו מגיעים לחיפה ואני רואה את חיפה כל כך יפה, מוארת, ולנו אסור לרדת. באופן ספונטני התחילו לשיר את 'התקווה'. ואני בכיתי, מה זה בכיתי על האוניה. ואנחנו מסיימים לשיר 'התקווה' ושומעים 'התקווה'. האוניה של אחי, גם תפסו אותה, עמדו במרחק מאתנו. הסתובבנו בים כשבועיים כי המחנה בקפריסין לא היה מוכן. אז עזרו לנו מהסוכנות, כל פעם הביאו לנו לבן טרי ולחם טרי, והיו זורקים מהסירות הקטנות לאוניה. פעם אחת הם זרקו שק. דודה שלי אמרה: "זה לא לחם". זה היה בן אדם. זרקו עוד בן אדם מה'הגנה'. עמדנו שם ופתאום אמרו לנו שכנראה בלילה, לא יודעת איך ידעו, יבואו להעביר אותנו לקפריסין. אנחנו לא ידענו מילה בעברית. לימדו אותנו רק להגיד 'רוצים לארץ ישראל'. פתאום ראינו שהאנגלים מתכוננים, עומדים מסביב, מתחילים לבנות מעבר מהאוניה הגדולה לאוניה הקטנה. חתכו את המדרגות שהם כאילו לא יוכלו לרדת. האנגלים אמרו לנו לעלות ואנחנו צעקנו 'רוצים לארץ ישראל'. הם לקחו זרנוקי מים. את לא יודעת כמה שזה כואב כשמשפריצים מים לתוך האוניה. עמדנו בפניה 'רוצים לארץ ישראל'. והם כנראה פחדו שיהיו יותר מדי מים ואנחנו נטבע וזרקו פצצת גז. מהפצצה נבהלנו כי את רואה המון עשן והמון מים. והם זרקו חבל אז התחלנו לטפס על החבל לעלות. כמעט הייתי למעלה ופתאום מצאתי את עצמי בסיפון התחתון עם הבת דודה שהייתה אתנו, שתינו נפלנו. עלינו למעלה איך שהוא. הייתי עם נעל אחת, את השנייה זרקתי, הייתי יחפה.

הם בנו ממש אי. משני הצדדים עמדו החיילים האנגלים ואנחנו היינו צריכים לעבור על הגשר באמצע. ואני אומרת בפולנית לבת דודה שלי "איפה חנקה? מה את חושבת?" אז עונה לי אחת בגרמנית: "תמצאי אותה על האונייה השנייה". אסור היה לי לדבר עם אנגלים. ראיתי רק שפם, זה מה שראיתי בשתים בלילה. עברנו לאוניה האנגלית, התמקמנו שם. אני הייתי בקומה הרביעית של הדרגשים. ופתאום

בארבע בבוקר היה פיצוץ על האוניה. אני נפלתי מלמעלה. האנגלים עמדו ככה עם הרובים כלפי מטה. מסתבר שהחברות מהקבוצה של אחי היו חברות ב"שומר הצעיר". העבירו חומר נפץ בכריות. מישחו מהבנים ירד לתחתית האוניה והוריד את זה. אבל זה לא היה מספיק. זאת הייתה אוניה גדולה שהובילה חיילים בריטים. לא היה מספיק חומר נפץ לעשות חור. הם רצו לעשות חור שנתחיל לטבוע וייקחו אותנו לחיפה. חור לא נוצר. האנגלים העלו שוב את כולנו למעלה על הסיפון ועמדו מסביב מסביב המון חיילים ואחד אמר לי: "מצאת את הדודה שלך?" אמרתי לו: "כן" והסתובבתי כי פחדתי לדבר עם החיילים.

הם הפשיטו את כולנו, הם חיפשו והם הורידו אותנו חזרה. כשהלכתי בחזרה שמו לי קצינים בריטים מקל. אני לא ראיתי שהם מצלמים אותי. זאת דודה שהייתה אחרי ונורא פחדה. מתחילים לדבר אתי עברית. מילה לא ידעתי. לא ששיקרתי, אמרתי שאני לא יודעת. הוא אומר לי: "איזה שפה?" אמרתי לו: "פולנית, רוסית, אוקראינית, גרמנית". ונתנו לי לעבור. אחרי עצרו עוד אשה בצורה דומה. הם ידעו שאתנו יש בחורה מישראל, והייתה. בין שני הבחורים שהובילו אותנו על האוניה 'כתריאל יפוי' הייתה גם בחורה בשם איה. אני חשבתי פעם שאני מדמינת, שאני חושבת. סיפרו לי שהיא הייתה אחר כך הכלה של גולדה מאיר, אם כן או לא אני לא יודעת. בכל אופן הם הביאו אותנו לקפריסין. היינו האוניה השנייה שהגיעה לקפריסין.

ש. איך את הרגשת, אחרי כל מה שעברת עם האוקראינים והגרמנים לעבור עכשיו כזאת סיטואציה עם האנגלים?

ת. הייתי מאושרת שאני כבר בדרך לארץ ישראל. האנגלים בכל זאת זה לא גרמנים.

ש. כמה זמן הייתם בקפריסין?

ת. היינו בסך הכל שלושה חודשים. אני בקפריסין עבדתי בתור אחות. לא הייתי אחות אבל עבדתי, כי לא רציתי לשבת בבית. היו המון פרונקלים.

ש. הכרת את בעלך עוד באירופה. הוא נשאר שם?

ת. הוא נשאר ב-Linz כי הוא למד.

ש. את מגיעה לישראל.

- ת. אני מגיעה לישראל אחרי שלושה חודשים, קודם לעתלית ואחר כך לקריית שמואל.
פחדו שאנחנו נכניס מי יודע איזה מחלות. קבלנו די.די.טי. מלמעלה עד למטה כל הזמן.
- ש. את מגיעה עם אבא, עם האח, אתם כולכם ביחד?
- ת. לא, האח הלך לקיבוץ דן. הוא היה עם קבוצת נוער.
- ש. איך קיבלו אותך כאן בארץ הישראלים הותיקים יותר?
- ת. אני רוצה להגיד לך. הקרובים שלנו כמו משפחת אוסטשינסקי קיבלו אותנו מאד יפה.
- ש. הם התעניינו? סיפרתם על הפוגרומים, על האקציות?
- ת. הם לא רצו לשמוע. אנחנו היינו כל כך מלאים סיפורים וכל כך רצינו לספר, אבל ראינו שאנשים לא רוצים לשמוע, מעטים. אמרתי "אם לא רוצים לא צריך".
הסתגרנו, לא סיפרנו, לא סיפרנו הרבה שנים. אחר כך כשהיה משפט אייכמן הבן שלי היה קטן, הוא הקשיב ובסוף הוא אמר: "אמא, תסגרי את הרדיו, אני לא רוצה לשמוע". הוא פחד.
- ש. איך את התמודדת עם משפט אייכמן?
- ת. אני הקשבתי.
- ש. הקשבתי?
- ת. בטח שהקשבתי. אני לא דחיתי ממני שום דבר.
- ש. מתי את הבנת שהאסון שלכם לא היה רק שלכם אלא היה אסון של כל יהודי אירופה? מתי הבנת שהייתה השמדה?
- ת. ידענו. השמדה כזאת המונית, על Auschwitz ידענו. אני נפגשתי עם בעלי ב- Linz.
הוא יליד Krakow. הוא היה ב- Plaszow, היה ב- Auschwitz, היה בצעדת המוות, היה ב- Mauthausen, היה ב- Gusen. אחרי המלחמה כמעט קטעו לו רגל.
- ש. אני מבינה שנולדים לכם פה ילדים. מה השמות של הילדים?
- ת. מירי, אחרי אמא שלי מרים. ויהודה שאנחנו קוראים לו אודי, אחרי אבא של בעלי.
- ש. שניים?
- ת. שניים. יש לנו, שיהיו בריאים, שישה נכדים ושני נינים.
- ש. את סיפרת שבהתחלה כשהגעתם לארץ לא כל כך דיברתם כי לא רצו לשמוע.
- ת. אני הייתי חיילת. לי יש תעודת שחרור שחתום עליה דדו. הוא היה סגן כשהוא חתם.

- ש. אחרי כל מה שעברת גם היית חיילת?
- ת. עבדתי במשרד הביטחון בתור חיילת, עבדתי והגעתי לדרגה ה'. קודם עבדתי כשבאתי בבית מרקחת כי נורא אהבתי את העבודות שקשורות לרפואה, כמו אחות בקפריסין, בית מרקחת. לא יכולתי פה להמשיך בלימודים כי לא הייתה פקולטה לרפואה ולא לרוקחות כשאני באתי. אז אחר כך עבדתי במשרד הביטחון, אחר כך התחתנו, נכנסתי להריון והשתחררתי ממשרד הביטחון. גם היה קשה באוטובוסים, את יודעת, היה נורא. כשילדתי את הבת מי יכול היה לשמור על הבת שלי? את יודעת, אחרי המלחמה זה היה מין מצב כזה שלא היה מקובל לקחת מטפלת. היינו דודה שלי ואני והבעל. בעלי עבד כטכנאי.
- ש. אבא גם היה באזור? הוא שיקם את חייו?
- ת. אבא כן. אבא התחתן פעם שנייה בשנת 1950 וכמה.
- ש. אני חושבת על אבא שלך שעבר את כל מה שהוא עבר כבן אדם לא צעיר.
- ת. למה, אבא שלי נפטר בגיל שישים מדום לב. אבא שלי רקד ואלס, התיישב ושאל אם הוא רוקד יפה. לא היה עוד אחד כזה שירקוד כמוהו. פתאום ראו שהוא יושב עם עיניים עצומות. זה היה יום שישי בלילה, באו והודיעו לנו.
- ש. את ואבא הספקתם לדבר על מה שעברתם ביחד? הייתם מעלים זיכרונות, עם האבא, עם הדודה? ביניכם הייתם מדברים?
- ת. בינינו כן, אבל לא עם אנשים אחרים.
- ש. אני ראיתי כאן את הנכדה שלך, את מיכל. אני מאד התרשמתי מהמעורבות שלה בסיפור ואני מבינה שאולי כשבאתם לארץ בני המשפחה לא רצו לשמוע אבל הנכדים כן רוצים לשמוע.
- ת. אני רוצה להגיד לך שזה נכון. אבל גם הילדים שלי היו אחר כך קצת מעורבים. אחי, כשרק ברה"מ התפרקה והאוקראינים קיבלו את העצמאות ב-1991, ב-1992 אחי נסע ל-Urycz. דבר ראשון הוא נסע לשם, הוא פגש שם את גרוניצקי. הוא בדירקטוריון של 'יש ושם'. הוא לקח אתו את קירשנבאום בתור צלם. הם נסעו לשם כי הוא מאותה סביבה והסבא שלו גר ב-Schodnica. הוא נפגש שם עם אחי. הוא עשה סרט דוקומנטרי לאבא שלו שהיה כבר מבוגר בשם '.... אגרונים'. הם הסריטו לו סרט וחיים יבין מדבר בסרט, וקירשנבאום עזר לו, יש לו המון כסף.
- ש. אני מבינה שב-Urycz בחצר של הסבא שלך שם היה בעצם הקבר ההמוני.

- ת. הוא ישנו.
- ש. הוא עדיין ישנו. מי מטפל בו היום?
- ת. אנחנו רק עכשיו היינו שם.
- ש. איך היה בשבילך לחזור לשם לאוקראינה?
- ת. בפעם הראשונה חזרתי לשם עם אחי בשנת 1996. כשהוא חזר ב- 1991 והביא את הסרט אז אני אמרתי לו: "מילק, זה עצים ליד הבית". הוא אמר: "לא, זה בכלל לא איפה שאת מדברת". הוא היה צעיר, הוא צעיר ממני. "זה איפה שהייתה הפיקרנייה". הפיקרנייה זה המאפייה. אז הבת שלי אמרה: "אמא, למה את מתווכחת אתו? את פה והוא היה שם". ב- 1996 נסענו לשם אחי מילק ואני. אנחנו הגענו לשם, ואני קצת התאוששתי מהקבר ואני שומעת מים זורמים בצד. מרימה את הראש ואני אומרת: "מילק, אנחנו ליד הבית של סבא". הוא מסתכל עלי. אני אומרת: "פה חסרות שני ורדנות". אמרתי לו: "אתה רוצה שאני אוכיח לך, נעלה למעלה לגבעה". שם יש צינור שהמים זורמים מהמעין שהוא אף פעם לא נסגר, המים ממשיכים לזרום גם עכשיו. אמרתי: "אם תראה את המים". אנחנו עולים למעלה, יושבת שם אשה ומכבסת ומקבלת אותנו בסבר פנים יפות ואני אומרת: "מילק, עכשיו...". הוא אמר: "אני חושב". אמרתי: "חסרות שתי ורדנות". היא מתחילה לדבר אתנו ואומרת לי: "את יודעת איך אנחנו קוראים לבית הזה?" אני אומרת: "איך?" אז היא אומרת: "בית נרדיבץ". זה השם של סבא. אני אומרת: "את יודעת, זה סבא שלנו". וביקשתי שתיתן לנו להיכנס לבית, אם היא מרשה. היא אמרה שכן. אני נכנסת למטבח. היא אומרת: "אני יודעת, אנחנו עשינו מחדר האוכל מטבח". פתחתי דלת לחדר השינה. קבלתי שוק, תמונות גדולות של כל הקדושים. אני עוצמת את העיניים ואני רואה את החדרים, את יודעת, את המיטות ואת הארונות ואת השולחן כתיבה של סבתא. סיפרתי להם הכל.
- ב- 2005 לקחתי את הבן ואת הבת ונסענו ונורא רציתי, את יודעת, את מספרת לילדים, את אומרת "היה יער, הלכנו לאסוף פטריות ביער, הלכנו לאסוף אוכמניות, היה שדה לסבא, קצרו תבואה, הייתה גינת ירקות". דודה שלי הייתה יוצאת לגינת הירקות, אוספת ירקות, מביאה הביתה, העוזרת הייתה מקלפת והיה מרק ירקות. סבא לימד אותי לאכול עגבניות. לפני הבית ממש היה בצל ירוק ועגבניות וצנוניות.
- ש. את רצית שהילדים יראו את זה באופן מוחשי.

- ת. רציתי להמחיש. אי אפשר, זה הולך ונעלם. מחמישים בתים ב- Urycz נשארו שלושה.
- ש. תגידי, הלב לא נשבר לראות?
- ת. אני כל הזמן מסתובבת יותר עם Urycz מאשר ב- Schodnica איפה שאנחנו גרנו. את הבית שלנו הורידו מיד ויש שם בית ורוד יפה, בנוי לתפארת. ראשית כל הורידו כמעט את כל הבתים של היהודים, רק את הכי חדשים השאירו. בית הכנסת קיים וזה עכשיו כנסיה של בפטיסטים. הבפטיסט הזה נסע אתנו. יש הרבה מקומות שאני מזהה אבל קשה. ב- Boryslaw הבית של הדודה שלי איפה שלמדתי עומד. הקושארה עומדים. יש שם שלט על זה בעברית שצילמנו, יש פה גם תמונה עם השלט. הפשפש הזה שברחנו דרכו, הם ראו אותו. שבעים שנה והפשפש קיים. את מבינה מה זה? המרפסות האלה שבורות. איפה שהיו מרתפים שביררתי תפוחי אדמה עכשיו עשו מחסנים ופתחו דלתות כלפי הרחוב. מצאתי את הבית, פעם ב- 2005 נסעה החברה שלי עם הבת שלה, גם הפעם היא נסעה עם הבן. מצאנו את הבית של החברה. אז לא יכולנו להיכנס, היה נעול, עכשיו נכנסתי. כשנכנסתי עכשיו לשם הלב, את יודעת... לבית של דודה נכנסתי ב- 2005 ועכשיו לא יכולתי. עשו גדר מפה. שמו פח וכתבו שיש שם כלב נושך. בתיכון הייתי מבחוך, הראיתי לילדים איפה שלמדתי. היה לי חשוב שיהיה להם מושג.
- ש. למה זה כל כך חשוב שלילדים ולנכדים יהיה מושג?
- ת. למה לא. אני מדברת, אני חייתי שם, כל המשפחה חיתה שם. היער, את יודעת, אנחנו גרנו ליד היער.
- ש. הייתי מבקשת ממך להוסיף עוד כמה מלים על העדות שנתת במשפט מנטן. ביקשו ממך להעיד ואני מבינה שהעדות לא הייתה כבילה כי זו הייתה עדות שמיעה.
- ת. צילמו אותנו לטלוויזיה ההולנדית כי המשפט היה בהולנד.
- ש. ומה קרה בסופו של דבר עם המשפט הזה?
- ת. במשפט הראשון הוא זוכה. אבל האנשים האלה שניצלו ב- Urycz לא שתקו. עשו עוד פעם משפט. ואז, אמרתי לך, בא בית משפט מהאג. כל השופטים באו ל- Urycz, פתחו את הקבר הראשון איפה שממש רצחו אותם, ראו מה שראו, החליטו להעביר את העצמות לתוך ארגזים. בקבר של היום יש מאה עשרים וארבעה איש, שלושה ארגזים אחד על גבי השני, זה קבר גדול.

- ש. מה עשו לו למנטן?
- ת. הוא קיבל מאסר עולם. אבל הוא היה זקן. הוא היה חי שם, אני יודעת, שנתיים שלוש ונפטר. הוא השאיר רכוש גדול, גנב הרבה. לא אצלנו, ב- Urycz וב- Lwow ובכל המקומות האחרים אצל כל היהודים שהיו להם דברי ערך, במיוחד תמונות. זה היה מנטן.
- ש. שמענו פה את הסיפור שלך, סיפור מאד מאד מורכב. את עברת המון. החיים שלך נגדעו ביום אחד.
- ת. זה נכון.
- ש. ואת הצלחת גם לחזור לחיים.
- ת. חזרתי לחיים.
- ש. הקמת משפחה וחיית כאן חיים מלאים.
- ת. משפחה לתפארת, כולם קצינים.
- ש. את רוצה לומר משהו לסיום לדורות הבאים שיצפו בקלטת הזאת?
- ת. אני כל הזמן אומרת להם שחשוב מאד לשמור שיהיה להם בית, שתהיה להם ישראל, שלא יהיו נוודים. הם יודעים את זה, הם שומעים את זה ממני כל הזמן. תראי, יש לי משפחה נהדרת. הבן שלי קצין, הנכדה שלי קצינה, הבן שלו קצין. היו לי שלושה שלא רצו ללכת לקצונה אבל כולם שירתו.
- ש. איך את מסבירה את זה שנשארת בחיים?
- ת. אני מאמינה בגורל. אבל אני חושבת שאם יש מזל יש גורל. לא יודעת איך להסביר, אבל ראשית כל אני מאמינה בגורל. תראי, עובר גרמני שבא לחפש אותנו, עובר על יד החדר שזה ממש מרתף ולא רואה את הדלת. וזה לא אחד, נכנסו שלושה. ואחי ישן ואני הערתי אותו ואמרתי לו: "מילק, אתה שומע את המגפיים למעלה?" הוא אמר: "כן". אמרתי: "כשהם ימצאו אותנו לא תבכה?" הוא אמר: "לא". מה שמקפיץ אותי עד היום זה כשאומרים שהלכנו כמו צאן לטבח. זה כל כך מפריע לי, כי אני חושבת שכולם... על פי רוב לא צרחו, לא צרחו ולא התחננו. אמרו לי שדודה שלי אמרה לילדים שלה: "זה לא כואב, זה רק רגע". אז מה? זה גבורה ולא צאן לטבח. זה מקפיץ אותי. אני זוכרת את אוטובוס הדמים פה בארץ. אני מבינה אותם. אם את זוכרת את המחבלים בכביש החוף. תפסו את האוטובוס, שם ישבו יוצאי פלמ"ח, יוצאי צבא. אף אחד לא קם, כולם חיכו שהצבא יבוא. אני מבינה אותם מאה אחוז.

הם לא רצו שהילדים יפגעו או הנשים. שם היו מחבלים, אם הם היו קמים הם היו יורים, אז הם לא רצו. את זה אני מבינה. ואנשים שלא היו במצבנו לא כל כך מבינים. אבל עכשיו לא משתמשים במילה הזו, באמת שלא משתמשים.

את יודעת, ביום השואה אני מוכנה לשבת כל היום וכל הלילה ולהקשיב לכל הסיפורים של אנשים שמספרים. אני נסעתי ל- Lwow פעם ראשונה ב- 1996 עם אחי. הייתה קבוצה מ- Lwow שהתארגנו לנסוע לשם. אנחנו עזבנו אותם ויומיים נסענו ל- Urycz. היה שם בן אדם שנשאר ילד בן חמש, לבד. והוא ידע שהוא צריך להסתתר, שהוא צריך לברוח. והוא לא היחידי. אם את יושבת ומספרת ומספרים, אמרתי לילדים "תאמינו לכל סיפור שאתם שומעים". סיפר בן אדם שהוא נשאר ילד, הוא הסתתר ביער לא רחוק מהמבנים. אז כל לילה אשה הייתה יוצאת מביאה אוכל לכלב, הייתה חוזרת והוא היה אוכל עם הכלב, והכלב נתן לו לאכול. כל לילה הוא חיכה לזה. ואני מאמינה, זה היה מאה אחוז ככה.

ש. אני שמעתי פה את הסיפור שלך, את סיפרת לנו כמובן רק חלק מהדברים. היה מאד מאד מרגש, מאד מאד מעניין. אני מאד מאד מודה לך.

ת. תודה רבה לכם.

ש. אני חושבת שאפשר הרבה ללמוד ממך. המון המון תודה.

ת. אני שמחה שאני עוד זוכרת כי בגילי קצת קשה.

ש. את זוכרת יפה.

התמונות:

- זה סבא שלי מצד אמא, קוראים לו שלמה יעקב נורדיכט. נהרג ב- Urycz בשנת 1941 ב- 27 לאוגוסט.
- האמצעית זאת אמא שלי. שמה היה מרים לבית נורדיכט, אחרי בעלה וכטל. נולדה ב- 1903 ב- 23 באפריל, נהרגה ב- 27 באוגוסט 1941.
- השמאלית זאת אחותה הצעירה ביותר. קראו לה ציפורה מבית נורדיכט, אחרי בעלה טפר. היא נולדה ב- 1907 ב- 6 לאפריל. נהרגה יחד עם אמא ב- 1941 ב- 27 לאוגוסט. השלישית מצד ימין היא נשארה בחיים, היא ניצלה. זאת דודה שלי אחות של אמא שלי שנפטרה בארץ ישראל.

- מצד ימין נמצאת בת דודה שלי שהיא בגילי בדיוק. נולדה ב- 1924 ב- 9 למאי. מתי היא נהרגה אני לא בדיוק יודעת. אני חושבת שבשנת 1944. היא נשחטה ביער. למטה כורע ברך אח שלה בשם אריווש, יליד 1922. נהרג יחד אתה. על ידם נמצא ילד קטן שהוא נמצא בקבר עם אמא שלי. קוראים לו בוצ'ה נורדיכט, בן שבע במותו. ומצד שמאל נמצאת קרובת משפחה רחוקה בשם פפה ברנדס.
- זאת דודה שלי שהיא אשתו של דוד מצד אמא שלי. הוא ניצל והיא נהרגה יחד עם הילדים, עם אמא שלי. נמצאת באותו קבר מ- 1941, 27 באוגוסט. לה קראו גוסטה וילידים בוצ'ה ורוז'ה.
- זה בעלה של דודה שלי ציפורה טפר. קראו לו זאב טפר. נהרג במלחמה.
- זאת דודה שלי קוראים לה ציפורה טפר לבית נורדיכט. נמצאת בקבר יחד עם אמא שלי.
- זה קבר אחים שנמצא ב- Urycz בגינת הירקות של סבא שלי. נמצאים שם מאה עשרים וארבעה איש, מבין אלה שבעה מהמשפחה שלי.
- זאת תמונה של אחרי המלחמה צולמה ב-Linz. באמצע דודה שלי שהודות לה ניצלתי הרבה פעמים, אחוריה אני, מצד ימין אבא שלי, מצד שמאל אח של אמא שלי.
- התמונה הזאת צולמה אחרי המלחמה. באמצע דודה שלי בשם חנקה זלינגר, מצד ימין אבא שלי בשם שלמה וכטל, מצד שמאל אח של אמא בשם שלום נורדיכט ואני מאחורי הדוד.
- זאת תמונה מהחתונה. בעלי נמצא מצד ימין. קוראים לו דוד יובר. היתר זה אורחים.
- זאת המצבה לזכר הנרצחים ליד בית המטבחים ב-Boryslaw.
- זאת חתונה של הנכדה הבכורה רונית, על ידה בעלה זאבי. לרגליה מיכל הנכדה הצעירה ביותר. מצד ימין בקצה הבת שלי מירי, לידה הבן שלי אודי, מאחוריהם אסף, אחר כך דני, אחריו גיא, טלי ואלני. טלי זאת הכלה ואלני זה החתן.
- זה הנין הבכור שלי. שמו עדו, הוא בן שבע.
- זה הנין הקטן אחיו של עדו, קוראים לו אלעד, בן שלוש. פה הוא קטן.